

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİNDE ENTELİJANSİYANIN ROLÜ: RUSYA TÜRKLERİ ÖRNEĞİ

Semih BİLGİÇ¹

Özet

Entelijansiyanın milliyetçiliğin gelişimindeki katkıları çeşitli araştırmacılar tarafından sorunsallaştırılmıştır. Milliyetçiliğin millet oluşumunu öncelediği perspektifinden hareket edildiğinde; özellikle kültürel, idari, bürokratik dahil pek çok alanda entellektüellerin bir şekilde milliyetçiliğe dinamizm kazandırdıkları, onun pratik edilmesini sağladıkları, öncü faaliyetlerde buldukları görülür. Rusya Türk entelektüelleri de spesifik olarak Türk milliyetçiliğine katkı sunmuş, çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çalışmada milliyetçilik teorileri aktarıldıktan sonra Türk milliyetçiliğinin, özelde de Kemalist milliyetçiliğin gelişiminde Rusya Türklerinin katkıları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Entelijansiya, Milliyetçilik Teorileri

Abstract

The contribution of the intelligentsia in the development of nationalism has been problematized by various researchers. From the perspective of nationalism prioritizes nation formation, it is seen that intellectuals in many fields, especially in cultural, administrative and bureaucratic areas, somehow bring dynamism to nationalism, ensure its practice, and take pioneering activities. Russian Turkish intellectuals also contributed specifically to Turkish nationalism and engaged in various activities. In this study, after the theories of nationalism are explained, the contributions of the Russian Turks in the development of Turkish nationalism, and in particular Kemalist nationalism, will be evaluated.

Keywords: Nationalism, Turkish Nationalism, Intelligentsia, Nationalism Theories

“Biz milliyet fikrini tatbikte çok gecikmiş ve çok ilgisizlik göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle telafiye çalışmalıyız...” Mustafa Kemal Atatürk, 1923

“Sınıf-ı mutavassıt milliyetperverdir; menafi-i iktisadiyesi milliyet fikir ve hissini inkişaf ve terakkisini ister” Yusuf Akçura, 1912

¹ Semih Bilgiç, Doktora öğrencisi, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), semihblgc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1726-8658>

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk yukarıda alıntılanan ifadede milliyet fikrinin uygulanmasındaki gecikmişliğe ve ilgisizliğe işaret etmektedir. Türk milletini bu gecikmişliği telafi etmeye çağırdığı konuşmasının muhataplarının Anadolu Türkleri olduğu düşünülebilir. Bu gecikmenin Anadolu Türkleri için geçerli olduğu kabul edilse dahi Kuzey Türkleri olarak adlandırılan ve Rusya’da coğrafi olarak dağınık bir biçimde yaşayan Rusya Türklerinde XIX. yüzyıldan itibaren milli ve reformist akımların daha erken ortaya çıktığı bilinmektedir (Hanioğlu, 1985: 1395).

Hanioğlu’ndan (1985: 1395) aktarılacak olunursa;

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk unsurları, tüm unsurları Osmanlılık ideali etrafında toplamaya çalışırken, yurt dışındaki Türkler arasında milliyetçilik fikirlerinin etkili duruma gelmeye başladığını görüyoruz. Özellikle 1860’tan itibaren Rusya’daki Müslümanlar arasında, Türk milliyetçiliği fikirleri yoğun ilgi görmeye başlamıştır. Bu ilginin nedenini ise iki etkiye bağlayabiliriz. İlk olarak bu bölgede yaşayan Türkler için, bağlı buldukları milliyetin üzerinde yaratılmaya çalışılan bir Osmanlı ideali söz konusu değildi. Ve bu kimseler o bölgede azınlık olarak yaşadıklarından kendilerini çok daha kolay milliyete dayanan bir kimliği verebiliyorlardı. İkinci olarak, Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti’ne nazaran Batı düşüncesine daha açık bulunduğundan, milliyetçilik fikirleri bu imparatorlukta çok daha etkin bir yayılım göstermekteydi ve Rus Çarlığı içinde yaşayan Türkler dışındaki gruplarda da (Finlandiyalılar, Polonyalılar gibi) yoğun milliyetçilik hareketleri görülmekteydi.”

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ise Türk milleti fikrinin ve hatta Türklerin arasında bir siyasi birlik oluşturulması gibi Pantürkist hedeflerin -bir ölçüde Panslavizm’e karşı bir hareket olarak- özellikle bu çevrelerin gündemine girdiği görülmektedir (Landau, 1999: 19 ve 50).

XVII. yüzyıldan itibaren ticari olarak gelişen ve yerel bir Tatar ya da Türk burjuva sınıfının oluştuğu İdil-Ural ve Tataristan coğrafyasında “milli” talepler orta sınıf entellektüeller tarafından dillendirilmeye başlamıştır. Bu açıdan Tatar Türkçülüğünün siyasi bir doktrin olmasının 1911-12 yıllarına rastlayan Osmanlı Türkçülüğünden önce geldiği ve kendine has arka plana ve kimyaya sahip olduğu söylenebilir (Yemelianova, 1997: 549). Türkler arasında dil birliğinin sağlanması, medrese eğitiminin reformize edilmesi ya da Müslüman kadınların sosyal hayata daha fazla katılmasının önünün açılması bu taleplerden birkaçıdır (Landau, 1999: 20). Bununla birlikte, Rusya Türkleri arasında dil ve kültür birliğini amaçlayan hedeflerin siyasi nitelik taşıdığı ve Rus Çarlığı’nın merkezi otoritesini zayıflatmayı amaçladığı düşünülmüş, bu nedenle de çeşitli baskı mekanizmaları devreye girmiştir. 1905 Rus Devrimi’ni izleyen yıllarda daha legal bir statüye kavuşan bu çevrelerin entellektüel ve siyasi faaliyetlere Osmanlı İmparatorluğu’nda ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nde devam ettikleri görülebilir (Landau, 1999: 23). Bu çevrelerden öne çıkan bazı isimler şöyledir: İsmail Gaspırinsky (Gaspıralı), Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Mehmet Emin Resulzade, Sadri Maksudi Arsal ve Zeki Velidi Togan.

Bahsi geçen Rusya Türkleri ve hatta çok daha fazlası Türk milliyetçiliğinin ideolojik olarak inşasına ve özede Kemalist milliyetçilik pratiğine aktif katkı sunmuşlardır (Soysal, 2002a:483-514). Özellikle II. Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra Türkçü cemiyetlerin ya da dergilerin faaliyete geçmesinde oynadıkları rolle bu katkıların daha somut bir nitelik kazandığı görülebilir. Ardından Cumhuriyet'in (1923) ilanı ile Türk dili, kültürü ve tarihine ilişkin çalışmalarla desteklenen bu katkıların siyasi karakterinde Sovyetler Birliği ile ilişkilerin seyrine göre dalgalanmalar olmuştur. Ancak bu isimlerin Kemalist Türk milliyetçiliğinin üçüncü dünya milliyetçiliklerine atfedilen modernist bir karakter kazanmasında (Akman, 2002:81-91) faaliyetleriyle bir altyapı sundukları kabul edilebilir. Bu ilişkinin önemi nedeniyle bu çalışmada da Rusya kökenli Türk entelijansiyasının milliyetçi bir söylem biçimi ve hareket olarak Türkçülüğün gelişimindeki katkıları değerlendirilecektir. Bu amaçla Rusya kökenli Türk entelektüellerinin hangi faaliyetlerde buldukları aktarılacak, bu faaliyetlerin Türk milliyetçiliğinin inşasındaki rolüne vurgu yapılacaktır. Çalışmada sentezleme yöntemi başvurulmuş, mevcut kaynaklardaki bilgiler farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu yöntemde temel olarak mevcut araştırmaların incelenmesi ve elde edilen sonuç ve bulguların sentezlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle milliyetçilik teorilerinin aktarılması hedeflenmektedir. Bu teoriler arasında milliyetçiliğin milleti öncelediği perspektifinden hareketle Rusya kökenli Türklerin Kemalist Türk milliyetçiliğinin gelişimine yaptıkları katkılar değerlendirilecek ve milliyetçiliğin inşasına dinamizm kattıkları sonucuna varılacaktır. Odaklanılan tarihsel aralık, özellikle Türkçülüğün siyasi nitelik kazandığı II. Meşrutiyet'in ilanı ve takip eden dönem ile Cumhuriyet'in ilanı (1923) ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerde değişikliğin gözlemlenmeye başladığı ve Rusya Türklerinin de faaliyetlerini daha çok Türkiye ile sınırlandırmaya itildikleri 1929 yılı arasındadır.

Milliyetçiliğin gelişiminde entelijansiyanın rolü üzerine

Geç modernleşen ya da milliyetçiliğin daha geç geliştiği toplumlarda entellektüellerin siyasi rollerinin kritik önemde olduğu kabul edilmektedir. Bu entellektüellerin hayatları boyunca çeşitli görevler üstlenerek farklı pozisyonlarda (bilim insanı, siyasetçi, bürokrat gibi) faaliyetler yürüttüğü görülmektedir. Özellikle orta sınıf öncülerin, eğitimcilerin, asker ve bürokratlar kadar yazar ve düşünürlerin egemen bir ideoloji haline gelecek olan milliyetçi düşüncenin oluşumu ve yayılmasında ciddi etkileri olmaktadır. Asya toplumlarında -kolonyal bir geçmişe sahip olsun ya da olmasın- milliyetçiliğin gelişiminde entellektüellerin rolleri üzerine önemli bir literatür oluştuğu görülmektedir (Legge: 1988, 34).

Sosyolog Edward Shils, Asya toplumlarında, metropoliten bir kültür karşısında milliyetçilik, popülizm, yabancı düşmanlığı, aşağılık duygusu ya da kin duyma gibi çeşitli reaksiyonların bulunduğunu belirtmektedir (aktaran Legge: 1988, 35). Öte yandan entellektüellerin Batılı toplumlarda ayrı bir toplumsal sınıf oluşturmadıkları ancak gelişmekte olan toplumlarda kendi başına bir sınıf olarak siyasi iktidarı

yönlendirebildikleri iddia edilmiştir (Legge: 1988, 36). Bu karakteri kazanmaya başlamaları ise kolonyal güçlerin Batı tipi modern eğitim sistemini bağımlı bölgelerdeki yerel elitlere sunmalarıyla gerçekleşmektedir. Bununla birlikte kolonyal sisteme dâhil olarak gazetecilik, eğitim, yasama ya da memuriyet gibi Shils'in "intellectual profession" olarak tanımladığı faaliyetlerde bulunan bu çevrelerden kolonyal güçle uyumlu ve uyumsuz özellikte iki tip entellektüel sınıf oluşmaktadır. Özellikle uyumsuz özellik gösteren çevreden merkezi güce karşı siyasi bir direnç başlayabilmektedir. Politik olarak sosyalizm ya da liberalizme entegre oldukları görülebilir. Müslüman milliyetçi liderlerde ise Batı eğitimi sonucu Ortodoks İslam ile bilimsel düşünceyi uzlaştıran daha reformist bir İslam anlayışı öne çıkmaktadır. Bunu takiben kolonyal otoriter yönetime karşı otoriter kolektif milli kimliğin inşasını politik olarak öne sürmek söz konusu olmaktadır. Bu açıdan Batı'daki gibi yükselen bir orta sınıfın bireysel değerleri yerini kolektivist değerlere önem verilmesine bırakabilmektedir (Legge: 1988, 38).

Rusya Türklerinde de benzer bir dönem XIX. yüzyılın sonlarında tecrübe edilmiştir. Rusya idaresindeki Türkistan ve manda idaresindeki (protokorate) Buhara emirliği Cedidizm isimli İslami reformist akımın anavatanı olmuştur. Gaspıralı İsmail'in öncülerinden olduğu Cedidizm hareketi Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun kolonyal bir idare kurduğu Türkistan'da gelişmiş ve sonrasında Rusya Müslümanları arasında yayılmıştır. Ekseriyetle medrese eğitiminde reformu savunan usul-u cedit (yeni yöntem) anlayışına ve eğitimin genelleşmesine odaklanmaktadır (Khalid, 1998: 17). Her ne kadar ilk öncüleri klasik medrese eğitimini alan kişilerden oluşmakta ise de sonraki kuşakların Rus etkisinde daha modern sayılabilecek bir eğitimden geçtikleri görülmektedir. Aldıkları daha modern eğitimin katkısı kadar kolonyal idarenin ekonomik ve ticari yaşamdaki etkisi de bu reformizm hareketini tetiklemiş gözükmektedir (Khalid, 1998: 17-21).

Diğer yandan milliyetçi fikirlerin oluşumunda entellektüel faaliyetlerin rolüne işaret etmek milliyetçiliğin milletlerin oluşumunu öncelendiği tezini savunmayı gerektirmektedir. Bu açıdan milliyetçilik literatüründe sıkça anılan yazarlar arasında Ernest Gellner, Eric Hobsbawn, Benedict Anderson, Miroslav Hroch gibi yazarların bu tartışmaya önemli katkı sundukları görülmektedir. Boyer ve Lomnitz'e (2005: 105-120) göre milliyetçiliğin ortaya çıkışını modern devletin oluşumuyla ilişkilendiren Ernest Gellner, endüstri toplumlarının milliyetçiliğin gelişimi için kritik önemde olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan modern devletler kültürel olarak standardize olmuş okur bir kitle yaratmayı amaçlar. Bu sayede teknik olarak ilerlemiş toplumda hareketli, verilecek talimat ve emirleri takip edebilecek bir popülasyon yaratılabilir. Bu popülasyonun oluşumunda dil farklılıklarının farklı kültürlerle işaret ettiği düşünüldüğünde dil birliğinin öncelikli bir hedef haline gelebileceği görülebilir. Rusya kökenli Türk entelektüellerinin faaliyet ve söylemleri de incelendiğinde, dil birliğinin öncelikli olarak savunulduğu kolaylıkla fark edilecektir.

Eric Hobsbawn da milliyetçiliğin gelişiminde halkçı politika ve devrimlerin rolüne işaret ederek Antonio Gramsci'nin "organik entelektüel"lerinin milli bir sınıf siyasetini biçimlendirmede ve ulus inşasındaki rollerine odaklanır. Bu açıdan milliyetçiliğin

gelişimi bir kültürel dönüşüme de tekabül etmektedir. Burjuva kamusal alanının yaratılması kitap, broşür ve çeşitli yayınlar kadar tartışma salonlarının artışıyla mümkün hale gelmiştir (aktaran Boyer ve Lomnitz, 2005: 111). Rusya Türk entellektüelleri kurdukları cemiyetlerle ve yayınladıkları dergilerle bu kültürel dönüşümün Türk milliyetçiliği açısından sağlanmasında rol almıştır.

Benedict Anderson'un "Hayali Cemaatler" çalışması ise doğrudan entellektüellerin rollerine odaklanmasa da milliyetçiliğin icadında "gazeteci, roman yazarları, mimar, küratör, dilbilimci, filolojist ve folklorist ya da sanatçıların" rollerini öne çıkarmaktadır (aktaran Boyer ve Lomnitz, 2005: 111). Bu açıdan entellektüeller milli bir komünitenin "hayal edilmesi"nin aktörleri haline gelmektedirler. İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi bu açıdan ortak bir Türkçenin oluşturulmasında önemli bir yere sahiptir. Yine Tercüman gazetesi, erken sayılarından itibaren milli bilinç, farklı dil ve dinden insanların nasıl birlikte yaşayabilecekleri (Topsakal, 2018: 402) gibi modern milliyetçi devletin temel meselelerine eğilmiştir. Kapitalist yayıncılık dil birliğini getirmekte ve "kapitalizm ve yayıncılık tek dilli kitlesel okur kamuoyları" yaratmada rol oynamaktadır. Bu açıdan entellektüeller milli bilincin yaratılmasını sağlayabilir ve "ulusal olarak hayal edilen cemaatlerin nüvelerini" şekillendirirler (Anderson, 2004). Yayın diline daha yakın olan halk lehçeleri egemen dil biçimine dönüşmektedir. Öte yandan Benedict Anderson Türk dil ailesine mensup dilleri konuşanların durumunu ibret verici olarak nitelemektedir. Bir zamanlar Arapça yazı sisteminde karşılıklı olarak anlaşabilen bu kesimler Türkiye'de Latin alfabesine 1928 yılı ile geçilmesi ve neredeyse aynı yıllarda Sovyetler Birliği'nde Kiril alfabesine geçilmesi sonucu aralarındaki birliği kaybetmişlerdi. Ancak bu gelişmeler kapitalizm, teknoloji ve dilsel çeşitliliğin (insanlık için kaçınılmazdır) bir araya gelmesi sonucunda yeni türde bir cemaatin hayal edilmesini mümkün kılmaktadır (Anderson, 2004:62). Bu açıdan Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında 1930'larda başlayan "dış ilişkilerdeki" karşılıklı çıkar çakışmasının Rusya kökenli Türklerin Türk ulus-devleti inşasındaki rollerinin niteliğinde de değişimlere işaret etmesi dikkat çekicidir. Örneğin Ahmet Ağaoğlu bu dönemde liberal bir çizgi izleyecek, muhalif Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılacaktır. Yine bu dönemde Yusuf Akçura'ya göre Türkçülük düşüncesini gençler ve münevverler arasında tamamen yayıp yerleştiren Türk Ocakları 1931 yılında kapatılacaktır.

Entelijansiyanın kapitalizme geçişle birlikte belirgin bir grup niteliğine kavuştuğunun altını çizen Miroslav Hroch, entelijansiyanı yüksek eğitimli ve yaşamlarını zihinsel faaliyetleriyle kazanan meslek grupları olarak ifade eder ve aralarından "yurtsever" olarak nitelediği kesimleri etkinliklerini uzun süreli olarak, bilinçli ve istekli biçimde milli hareketi desteklemeye adanmış kişiler olarak özetler. Bu açıdan milli uyanış sürecinde önemli roller üstlenen entelijansiyanın sınıfsal niteliği takındıkları bireysel tutumları da belirlemede etkili olabilmektedir (Hroch, 2011: 37-41).

Bu açıdan bu çalışmada da, milliyetçiliğin millet oluşumunu öncelediği tezine bağlı olarak, Türklüğe modernist bir milli kimlik kazandırmada Türkçülük akımının ve Kemalist milliyetçiliğin önemli bir rolü olduğu iddiasına sadık kalınarak ulus-devlet

inşası sürecinde entellektüellerin bu inşadaki katkılarının izleri sürülecektir. Rus Kökenli Türk entellektüellere odaklanılması söz konusu inşanın ulus-ötesi boyutlarını gösterebilmek açısından da özellikle önemlidir. Çünkü Habsburglar, Romanovlar ve Osmanlılar gibi üç imparatorluğun milliyetçilik akımının gelişmesiyle içine girdikleri süreci basit bir İmparatorluktan ulus-devletleşme sürecine geçiş olarak okumanın sakıncaları bulunmaktadır. Bu açıdan geçiş sürecinde “transnational ideologies” (Andaç, 2009: 133 – 166) olarak tarif edilen ve ulus-ötesi ideolojiler olarak çevirebilecek enternasyonal Sosyalizm, Pan-İslamcılık ya da Pan-Türkçülük gibi akımların canlanmış olması sürecin çok boyutluluğuna işaret etmesi bakımından ilginçtir. Diğer taraftan tarihsel gelişme içinde bu akımların milliyetçiliği daha dar bir kapsamda hayata geçirdiklerine şahit olunmuştur. 1930’lar sonrasında Sovyetler birliği “tek ülkede sosyalizm” olarak anılan bir sürece girerken, neredeyse eş zamanlı olarak Türkiye’de de sınırlı bir Türkçülük hakim olmaya başlamış gözüküyor. Bu süreçteki Rusya kökenli Türk entellektüellerinin Kemalist milliyetçilikle kurduğu ilişki, söz konusu ideolojik yönelimle şekillenmiş gibidir. İzleyen bölümde ulus-ötesi ideolojilerden modernist bir Türk ulus-devleti ideolojisine geçiş sürecini ve Rus kökenli Türk entellektüellerini meydana getirecek tarihsel bağlamı daha iyi anlamak açısından Rusya Türklerinin modern milli tarihlerine kısaca değinilecektir.

Rusya Türklerinin kısa bir milli tarihi

Rusya Türkleri ya da Müslümanları olarak anılan topluluklar Çarlık İmparatorluğu’nun XVI. yüzyıldan itibaren Kafkasya, Kırım ve Orta Asya’ya doğru ekonomik ve siyasi genişlemesi sonucunda Slav kültürünün etkisine daha açık hale gelmeye başlamışlardır. Ancak söz konusu etkinin sınırları XIX. yüzyılda başat özellik kazanmaya başlayan kimi zaman milliyetçi denilebilecek ancak öncelikli olarak modernist/reformist Müslüman hareketler tarafından daraltılmaya çalışılmıştır (Khalid, 1998: 17-21).

Bu hareketlerden en çok öne çıkan ve özellikle son yirmi yılda üzerinde durulan akım Cedidizm’dir. Rus Müslüman topluluklarda gelişen Cedidizm hareketi kelime olarak “yeni” anlamına gelmektedir. Cedidizm, adını usul-ü cedid (yeni yöntem) olarak bilinen ve Türkçe okumayı öğrenmeyi kısa bir süreye indiren teknikten almaktadır. Cedidizm savunucuları çoğunlukla orta-sınıf entelektüel kesimlerdir. Bu hareketi konumuz için ilginç kılan tarafı “Türk” kimliği etrafında teritoryal devletleşmeyi altını çizerek savunan çevrelerin öncüleri olmasından kaynaklanmaktadır (Khalid, 1998: 17-21). Bu nedenle millet olmak fikrini teritoryal olarak geliştirmeleriyle milliyetçilik çalışmalarında dikkate alınan çok önemli bir eşiği aştıkları görülmektedir. Bu eşik millet ve devlet ilişkisinin toprak temelinde birleşmesidir (Landau, 1999).

Cedidizm hareketi kadınların toplumsal konumlarının erkeklerle eşit hale getirilmesinden eğitimin genelleştirilmesine kadar çeşitli hedefleri gündemine almıştır. XIX. yüzyılda Rusya’daki Slav milleti dışında en yüksek okuma yazma oranlarının Tatar Türklerinde bulunduğu ve ticaretin özellikle Volga-Ural bölgesinde çok geliştiği görülebilir. Bununla birlikte yine XIX. yüzyılın sonlarında Azerbaycan Bakü petrol üretimi Amerika Birleşik

Devletlerinden sonra en yüksek ticari hacme sahip ikinci alandır. Kırım limanları güney ile ticarete önemli bir konuma sahiptir (Landau, 1999).

Diğer taraftan Rusya Türklerinin tarihi geçmişinin özellikle Rus İmparatorluğunun güneydeki deniz ticaretine hâkim olma hedefiyle belirlenebildiği iddia edilebilir. Bu sıcak denizlere inme şeklinde özetlenen proaktif siyasetin Rusya Müslümanları üzerinde politik bir baskı unsuru olduğu görülmektedir. Bunun neticesinde Rusya Müslümanları İran, Osmanlı ve Rus İmparatorluğu arasında çeşitli ittifak arayışlarına girmişlerdir. Ancak yine de “Türk” kimliğini kurucu bir unsur olarak ele almaları itibariyle Birinci Dünya Savaşından kısa bir süre öncesinden başlayarak bu hareketle ilişkili çevrelerin milliyetçi fikirlerin yayılmasına dinamizm kattıkları görülebilir. Bu katkılar, öncelikli olarak, cemiyetleşme ve yayın faaliyetleri çerçevesinde ele alınabilir.

Bu hareketlerin hitap ettikleri topluluklarla kurdukları ilişkide özellikle yayın ve cemiyetleşme faaliyetlerinin rol aldığı görülebilmektedir. Gaspıralı İsmail tarafından Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan Tercüman gazetesi XX. Yüzyıla gelindiğinde Türk-Müslüman entelektüeller arasında yaygın olarak okunan bir gazete olmuştur. Gazete sıklıkla Türklüğü öne çıkaran bir pozisyonadadır ve Rusya Müslümanları kadar diğer coğrafyalardaki Türkleri de gündemlerine almaktadırlar. Bu faaliyetlerin hitap ettiği coğrafya Kazan ve Volga-Ural, Kırım, Azerbaycan, Orta Asya ve Osmanlı’ya kadar gelişebilmektedir (Landau, 1999).

Türk milliyetçiliğinin gelişiminde Orta Avrupa’daki Türkologların XIX. yüzyıl sonlarındaki çalışmaları, Genç Osmanlı hareketi ve son olarak da Rus Müslüman reformist hareketinin önemli katkıları olmuştur (Oğuz, 2006: 109-123). Rusya kökenli Türk entelejiansiyasının Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda ve hatta daha erken yıllardaki faaliyetleri Türk milliyetçiliğinin gelişiminde hayati bir rol oynamıştır. Bu katkı Türk milletinin dil, kültür ve tarih olarak keşfinde ve Türk milliyetçiliğinin ideolojik sınırlarının belirlenmesinde daha açık görülebilir. Kıta Avrupası’ndan Doğu Avrupa’ya doğru milliyetçiliğin var edilmesinde etnoloji ve dil çalışmalarının daha da önem kazandığı düşünülmektedir. Bu açıdan özellikle erken dönemlerinde Türk etnisitesinin kökenlerinin araştırıldığını görebiliyoruz (Oğuz, 2006: 109-123). Diğer yandan Türkçenin sıradan kesimlerce yaygın olarak okunan ve yazılan bir dil haline getirilmesine de çalışılmıştır. Ceditizm ve özelde Rus kökenli Türk entellektüelleri erken modern dönem faaliyetlerinde Türkçenin ortak dil haline gelmesine çalışmış, dönemin değişen koşullarıyla birlikte Türkçülük düşünce dairesi içinde ulus-ötesi ve ulusal ideolojileri kültürel alanda pratik etmişlerdir.

Ceditizm’den sonra: Pan-Türkizm ve Türkçülük

Osmanlı İmparatorluğu’nun çözülmesi sürecinde aşamalı olarak belli başlı kurtarıcı ideolojilerin gündeme geldiği bilinmektedir. Bu kurtarıcı ideolojiler, Osmanlı

İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasından, kaybedilen toprakların yeniden ele geçirilmesi veya vaat edilen yeni topraklara genişlemeye kadar çeşitli siyasi hedefleri içermiştir. Bu eyleme dönük amaçların sınırlarının çizildiği çeşitli düşünce akımları olmuştur. Bu açıdan sırasıyla öne çıkan üç ideoloji olduğu görülmektedir. Bunlar Osmanlıcılık, Pan-İslamizm ve Pan-Türkçülük'tür.

Osmanlıcılık Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki farklı milletleri Osmanlı vatanı altında birleştirmeyi önermektedir. Bu düşünce İttihad-ı Anasır (farklı unsur yani milletlerin birliği) fikri çerçevesinde ele alınmaktadır. XIX. yüzyıl Osmanlı gayrimüslim tebaasının ayaklanma, isyan ve bağımsızlaşma döngüsünde geçmiştir. Önce Yunan bağımsızlığıyla başlayan süreç Dünya Savaşı'na kadar Sırp, Arnavut, Bulgar ayaklanmalarını izlemiştir. Osmanlı topraklarındaki bu milliyetçi akımların etkisinin önünün Osmanlıcılık fikriyle alınabileceği düşünülmüştür. Bu fikrin etkisini kaybetmeye başlamasıyla birlikte Pan-İslamizm düşüncesinin gündeme gelmeye başladığı görülmektedir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ve belli ölçülerde dışındaki Müslümanların ümmet kimliği altında birleştirilmesi hedeflenmiştir. Son olarak Kemalist milliyetçilik ile daha yakın ilişkili olan Pan-Türkizm akımı gündeme gelmiştir. Bu düşünceye göre ise Osmanlı'nın asli unsurları Türklerdir. Anadolu Türkleri ile Osmanlı toprakları dışında yaşayan Türkler arasında kan bağı bulunmaktadır. Bu nedenle coğrafi olarak dağınık Türkler arasında bir siyasi birlik kurulması gerekmektedir (Hanioglu, 1985: 1396).

Kısaca bu şekilde özetlenebilecek bu üç düşünce akımı 1905 yılında Mısır'da yayımlanan Türk isimli dergide üç tarz-ı siyaset başlıklı makalede ilk kez özetlenmiş ve politik bir tercih olarak Pan-Türkizmin Osmanlı İmparatorluğu için en uygun yol olduğu dile getirilmiştir. Rusya kökenli Türk entelektüel Yusuf Akçura'nın kaleme aldığı bu yazıyı izleyen 18 yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu Balkanlarda toprak kaybetmeye devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'yla beraber ise Arap yarımadasından, Orta Doğu'ya kadar pek çok toprak daha kaybedilecek ve Lozan Antlaşması'nda sınırları netleşen Türkiye Cumhuriyeti'nde Anadolu temelli bir ulus-devlet inşası mümkün olacaktır.

Bu inşanın sınırlarını belirleyen ideolojinin modernist bir milliyetçilik olduğu iddia edilmektedir (Akman, 2002). Buna göre üçüncü dünya ülkelerinin bazılarında klasik siyasi teritoryal sivil milliyetçilik ya da kültürcü, ırk ve dil birliğini savunan etnik milliyetçilik karşıtlığından bağımsız olarak modernleşmeyi ve ekonomik kalkınmayı temel alan bir milliyetçilik anlayışı vardır. Ernest Gellner'a (aktaran Akman, 2002: 81-91) göre söz konusu uluslarda milliyetçilik ekonomik ve teknolojik olarak üstün olan Batı kapitalizminin gelişmişlik düzeyine erişmede bir araç olarak görülmektedir. Modernleşme yoluyla ya gelişmiş olan toplumlar taklit edilir ya da kendi değerlerine sahip çıkma bir hedef olarak gündeme gelir. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisinin de bir ülkenin sınırlarına yakın soydaşlarının yaşadıkları coğrafyayı kendi ülkesine dahil etme politikası olarak nitelenebilecek irredentizmden belli ölçülerde sıyrılmış bir milliyetçilik olduğu düşünülebilir. Kurucu liderle özdeşleşen kurucu düşünce Kemalist milliyetçilik olarak nitelenebilir. Bu milliyetçi düşüncenin teorize edilmeden

pratik bir uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını takip eden reformlar ve bu reformların üstüne ortaya konan söylemler ile Kemalist milliyetçilik oluşmaya ve olgunlaşmaya başlamaktadır. Türk milliyetçiliği düşüncesinin oluşumuna kaynaklık etmiş entelijansiyanın Kemalist milliyetçiliğe özgün katkıları politik faaliyetleriyle açığa çıkarılabilir. Bu katkıları tanımlamaya geçmeden önce kısa Kemalist Türk milliyetçiliğinden bahsetmek gerekmektedir.

Kemalist Türk milliyetçiliği

Mustafa Kemal Atatürk milleti şöyle tanımlar: “a. Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan; b. Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan; c. Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir.” (İnan, 1988: 23,24).

Cemil Koçak (2002:37-44) Kemalist milliyetçiliğin günlük pratikteki karşılığının Atatürk milliyetçiliği olduğunu belirtir. Türkiye'deki siyasal oluşumlar da bir şekilde Atatürk milliyetçiliğini siyasetlerinin bir parçası haline getirerek var olmaya çalışırlar. Atatürk milliyetçiliği tanımlamalarındaki çeşitlilik de bu görüşü destekler niteliktedir. Kemalizmin anti-emperyalist bir ideoloji olduğu ya da üçüncü dünya milliyetçiliklerine bir model olabileceği öne sürülebilir. Aynı zamanda Türk etnisitesini egemen kimlik biçimi olarak aşkın bir kategoriye çıkaran daha ırkçı ve kültüralist yorumlar da kendilerini Kemalist milliyetçiliğin esas taşıyıcısı olarak sunabilirler. Genel olarak bakıldığında Kemalist milliyetçilik Türk kimliğini ulusun temel bileşeni haline getirerek bu kimliği enternasyonalist bir ağın dışında tahayyül edilir kılar ve Osmanlı'nın çok etnikli yapısını yerini Türk kimliğinin baskın olduğu bir millet vurgusuna bırakır.

Ayrıca, milli kimlikle sınıflar arası çatışma yerine birlik ve beraberlik vurgusu öne çıkar. Ardından farklı bireylerden müteşekkil toplumsal yapı halk kategorisinde eritilerek, derin toplumsal farklılıklar basit zümre ayrılıklarına indirgenir (Feyzioğlu, 2004). Bu halk kategorisinde aynılaştırılan sınıflar ile Türkiye dışındaki “milletlerden” Türk milletinin farklılığı vurgusu Kemalist milliyetçiliğin temel unsurları olarak görülebilir.

Bununla birlikte Kemalist milliyetçiliğin aslında teorize edilmemesi ulus-devlet inşasının 1923 ile acil bir gündem kazanması sonucunda farklı Türkçülük yorum ve akımlarından beslenmeyi zorunlu kılmış gözükmektedir. Bu açıdan Rusya Türklerinin 1910'lardan itibaren başta İstanbul olmak üzere yürüttükleri entellektüel faaliyetlerin bir süre sonra gerçek anlamıyla ulus-inşasındaki kritik pozisyonları işgal eden isimlere dönüştükleri görülecektir. Bu pozisyonlar örneğin Mustafa Kemal Atatürk'e Anayasa yapımı sürecinde danışmanlıktan milletvekilliğine, yazarlık ya da gazetecilikten kurum başkanlığı ya da üniversite profesörlüğüne vb. kadar çeşitli şekillerde kendini gösterecektir. Rusya kökenli Türk entelijansiyanının bu katkılarının mahiyetini yukarıda belirtilen ve Kemalist milliyetçiliğin asgarileri olarak tanımlanabilecek milletin halk kategorisinde aynılaştırılma ihtiyacının belirlediği düşünülebilir.

Yukarıda da vurgulandığı gibi teorize edilmiş bir Kemalist milliyetçilikten bahsetmek mümkün değildir. Milliyetçilik ilkesinin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 yılındaki nizamnamesinde yer almasına karşılık ilk kez 1931 yılındaki Parti Kongresinde altı temel kurucu ilkenin esas alınmasıyla devletin resmi felsefesinin ögesi haline geldiği görülmektedir. 1946 yılına kadar da bu durum böyle devam edecektir. 1937 yılındaki dilde sadeleşmenin bir sonucu olarak milliyetçilik ilkesi ulusçuluk olarak isim değiştirecektir. Yine de Kemalist milliyetçiliğin çizgisini iki düzeyde tartışmak mümkün görünmektedir. 1930'lara kadar daha sivil teritoryal bir Kemalist milliyetçilik hâkim gibi görünmektedir. 1930'ların sonrasında ise milliyetçilik egemen bir devlet ilkesine dönüşse de bunun "ırk, kültür ve dil" temelinde bir tanıma yani daha etnik bir milliyetçilik anlayışına geçiş olduğu savunulabilir (Erimtan, 2008: 167).

Cumhuriyetin ilanıyla beraber Kemalist milliyetçilik anlayışının uygulama sahası bulunduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in kurucu lideri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ismiyle anılan Kemalist milliyetçiliğin öne çıkan unsuru Türk milli kimliğinin inşasına odaklanmaktadır. Bu açıdan Osmanlı milletleri arasında Türkler ve özellikle Anadolu Türklerinin ekonomik ve sosyal olarak dışlandığının altı çizilir. Vergi vermek ve savaş zamanı asker olmak gibi işlevleri yerine getiren bu Anadolu Türkleri Türk milletinin kurucu unsuru ve Anadolu da anayurt olacaktır. Bu sırada başkentin Ankara'ya taşınması anayurda dönüşü de simgeleyecek ve Anadolu'ya itibarını iade edecek bir hamledir. Cumhuriyet'in kurulması bu mazlum milletin yeniden kendi köklerini bulabilmesi ve bağımsız olarak tarih sahnesine çıkabilmesinin koşulu olmuştur. Kemalist milliyetçiliğin uygulama sahası olan Türkiye'de esasında 1908 II. Meşrutiyet sonrası emareleri görülmeye başlayan "milli ekonomi", "milli eğitim" ve "milli kültür" reform ve uygulamaları 1923-1938 yıllarını karakterize edecektir. Kısaca bu dönüşüm reformlarıyla beraber özetlenebilir.

Bilindiği üzere Osmanlı Saltanatı Kasım 1922'de kaldırılmış, Ekim 1923'te neredeyse aradan geçen bir yılın sonunda Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Ardından 1924'ün Mart ayında Halifelik kaldırılmış ve bir ay sonra da egemenliği ulusa devreden 1924 Anayasası oluşturulmuştur. Bu radikal değişimleri izleyen yıllarda hızlı bir reform süreci başlatıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında eğitimin ve din işlerinin merkezleştirilmesini içeren yasaların çıkarılması, İsviçre modelini taklit eden evlilik aile ve mülkiyet işlerini belirleyen bir medeni kanunun ve İtalya modelini taklit eden bir ceza kanunu yürürlüğe girmesi bulunmaktadır. Batı tipi kıyafet giyilmesi kanunu ile dini ibare ve lakapların yasaklanması ve yine 1926 yılında Batı tipi takvim ve saatin kullanılmasına geçildiği görülmektedir.

Özellikle kültürel anlamdaki yenilikler Kemalist rejimin (1923-1938) batılılaşma ve çağdaşlaşma temelinde meşru kıldığı faaliyetleri kapsamaktaydı. 1928 Nisanına girildiğinde 1924 Anayasasında yer alan İslam'ın devlet dini olduğu ibaresi Anayasadan çıkarılmış, Mayıs ayında ise Latin rakamları kabul edilmiştir. Aynı yılın Kasım ayında Arap harfli alfabeden Türk alfabesine geçilmiştir. 1930 yılında Yerel Yönetimler Yasası kabul edilmiş, kadınların da belediye seçimlerinde oy kullanarak aday olabilecekleri

kabul edilmiştir. Bu yıllarda Kemalist milliyetçiliğin modernleştirici yönünün öne çıktığı görülebilir.

1930'lar sonrasında Halkevleri (1932 Şubatında), Türk Dil Kurumu (1932 Temmuzunda) ve Türk Tarih Kurumu (1931 Nisanında) kurulmuştur. Bu kurumlar vasıtasıyla Türklerin dil, tarih ve kültürel olarak incelenmesi ve araştırmalar yapılması planlanmıştır. Aynı şekilde Halkevleri aracılığıyla sıradan insanların modern eğitim ile tanıştırılması amaçlanmıştır. 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından kabul edilen altı ok ilkesi 1936 yılında Anayasa'da yer almıştır. Bundan sonra devletin bir ilkesi haline gelecektir.

Resmi tarih yazımı açısından altı çizilen bu reform süreci çerçevesi (Ünsal, 1981) Kemalist milliyetçiliği devrimci ve ilerici konuma yükselterek onun modernist karakterini öne çıkarır. Bu açıdan tıpkı Mustafa Kemal Atatürk'ün söylevinde milli mücadele tarihinin 19 Mayıs 1919 ile başlaması gibi 1923 de kesin bir kopuşu temsil eder. Kemalist milliyetçiliğin bu reformlar neticesinde Türk kimliğini ulus-devlet inşasının kurucu unsuru haline getirdiği ve pratik bir uygulama sahası elde ettiği görülebilir. Ancak aşağıda da görülebileceği gibi Kemalist milliyetçiliği özellikle Rusya kökenli entelektüellerin formüle ettiği şekliyle- özellikle Yusuf Akçura'nın- Türk milliyetçiliğinin bir biçimi olarak değerlendirmek mümkündür. Cumhuriyet'in ilanı ile de ulus-devletleşme sürecine Rus kökenli aydınların katkıları önemli hale gelecektir. Bir sonraki bölümde bu ilişkinin boyutları irdelenecektir.

Rusya Türkleri ve Türk milliyetçiliği

Türk milliyetçiliğinin ideoloğu olarak Ziya Gökalp ile beraber Yusuf Akçura ismi anılmaktadır. Ailesi Kazan bölgesi Tatarlarından olan Yusuf Akçura, 1876 yılında doğmuş ve babasının ölümü sonrası annesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiştir. Harbiye'deki askeri eğitimi sonrasında siyasi faaliyetlerinden dolayı bir dönem tevkif edilmiş ve Trablusgarp'a sürgün edilmiştir. 1900'de Ahmet Ferit ile Fransa'ya kaçmayı başarmış ve Ecole Des Sciencences Politiques'te eğitim görmüştür. Burada Jön Türklerle ilişkiye geçmiştir. Siyasal Bilimler Okulu'ndaki tezini 1903 yılında "Osmanlı Saltanat Kurumları Tarihi Üzerine Bir Deneme" başlığıyla iyi bir derecede tamamlayarak buradan Kazan'a geçmiştir (Kat, 2010).

Anılarında bu yıllarda Fransa'da sürgün durumunda olan Dr. Şerafeddin Mağmumi ile karşılaşmasını aktarmaktadır. Dr. Şerafeddin Mağmumi Osmanlılık fikrinin geçersizleştiğinden ve Batı'da her ne kadar insanlık ve adalet üzerine sözler yaygın olsa da doğu toplumlarına olumsuz baktıklarından söz etmekte ve bu nedenle Türk milliyetperverliğinin en sağlıklı düşünce olduğunu belirtmektedir. Yusuf Akçura bu fikirlerin etkisinde sonrasında Türkçülüğün gelişiminde çok önemli bir rol oynayacaktır. François Georgeon da aldığı eğitimin Yusuf Akçura üzerindeki etkisinden söz etmektedir. Gürhan Kat (2010), bu okulun milliyetçi kadrolar yetiştirmek üzere kurulmuş olduğunu aktarmakta ve Prusya yenilgisinin Fransa üzerindeki olumsuz etkilerinin böyle bir öğ alma hissini tetiklemiş gözüktüğünden bahsetmektedir. Diğer yandan François Georgeon, bu okulun dönemin ileri gelen bilim insanlarının toplandığı bir çevre olduğunu

aktarmakta ve Akçura'nın aralarında Albert Sorel, Tarde, Spencer'in öğrencisi olan Espinas gibi isimlerin bulunduğu kişilerden dersler aldığını belirtmektedir (Georgeon, 2005: 30).

Bu arada Jön Türklerin toplantılarına da katılan Yusuf Akçura, Ahmet Rıza'nın Türkçe olarak çıkardığı Şura-yı Ümmet isimli gazeteye yazılar yazmaktaydı. Yine aynı isim tarafından Fransızca çıkarılan Meşveret isimli dergiye de yazı yazmıştır. Bu arada aynı dönemde Paris'te hukuk okuyan Sadri Maksudi (Arsal)'dan Tercüman gazetesinin yirminci yılına girdiğini öğrenen Yusuf Akçura, "başka bir millet olsaydı jübile düzenlerdi" diye belirtmiş ve bunun üzerine 1903 yılında Rusya Türklerini Bahçesaray'da Tercüman'ın yirminci yılını kutlamak üzere bir organizasyon düzenlemiştir. Sadri Maksudi bu tören ya da toplantının Rusya Türklerinin ilk "milli kongresi" olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı Devleti'ne dönemeyeceği için Rusya'ya giden Yusuf Akçura bu dönemde Üç Tarz-ı Siyaset adlı makaleyi Kahire'de basılmakta olan Türk gazetesinin üç sayısında tefrika olarak yayımlatmıştır. Bu makalede Türkçülüğü siyasi alanda öne çıkarmış ve İslamcılık ile Osmanlıcılık fikirlerinin geçersizliğini ispatlamaya çalışmıştır.

Şükrü Hanioglu (1985) Yusuf Akçura'nın bu dönemde Osmanlı karşısında üç alternatif olduğuna işaret eden ilk isim olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan "ırk esasına müstenit (dayalı) Türk milliyetçiliğini" siyasi bir tercih olarak ilk kez gündeme getirmiştir. Daha öncesinde Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa ya da Ali Suavi gibi isimlerin yönlendirdiği dil ve tarih Türkçülüğü 1890'lı yıllarda ise "İkdamcılarla, Necip Asım, Velet Çelebi, Şemseddin Sami" gibi isimler tarafında yürütülmekteydi (Kat, 2010). Bu nedenle o güne kadar daha çok kültürel açıdan dil ve tarih yönünden ele alınan Türkçülüğe siyasi bir karakter kazandırmada Akçura'nın çok önemli rolü olmuştur.

Bu makale üzerine Amerikalı yazar Charles Warren Hostler "1848 Komünist Manifestosunun Marksistler için oynadığı rolün benzerini Türkçüler içinde oynamıştır" diye belirtmektedir (Kat, 2010). Ancak bu gibi görüşlere Osmanlı'nın çok etnikli yapısı düşünüldüğünde Osmanlıcılık savunucularının karşı çıkmış olduğunu tahmin etmek zor değil. Bu açıdan karşıt görüştekiler Osmanlı'daki tek bir unsurun milliyetçilik yapmasının zaten sorunlu olan yapıyı daha güç duruma sokabileceğini savunmaktaydılar. Şükrü Hanioglu (1985: 1392) Türk milliyetçiliğinin siyasi alternatif olarak gündeme Rus kökenli bir Türk tarafından dile getirilmesini ilginç karşılamakta ve bu durumu Rus toplumsallığından gelmesi nedeniyle Osmanlılık gibi bir değerın daha az sahiplenilmiş olabileceğine bağlamaktadır. Ancak milliyetçiliğın milleti öncelediği tezi dikkate alındığında ve millet ile toprak bağının birlikteliğinin milliyetçilikteki kritik önemi nedeniyle Rus kökenli Türk entelijansiyasının Rus milliyetçiliği karşısında halihazırda milliyetçiliği pratik edecek bir saha arayışında oldukları ve Anadolu'da hazır kadrolar ve milliyetçiliğe müsait bir ortam bulmaları nedeniyle değer yönelimli hareket etmedikleri de düşünülebilir.

II. Meşrutiyet'in (1908) ilanıyla İstanbul'a dönen Akçura Tercüman gazetesine yazılar yazmaya devam etmiş bir süre Berlin ve Petersburg'ta kaldıktan sonra 1910 yılında tekrar Osmanlı topraklarına dönmüştür. Gürhan Kat (2010, 15) II. Meşrutiyet sonrasında Türkçülük fikrinin daha çok cemiyet faaliyetleri çerçevesinde ilerlediğine işaret etmektedir. Bu açıdan 1908 yılında kurulan Türk Derneği bu cemiyetlerin ilkidir. Derneğin kurucuları arasında yer alan Yusuf Akçura ile beraber Rusya kökenli Türkler de derneğe katılmışlardır. Bunlar arasında İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi isimler vardır.

Bu derneğin amacı nizamnamenin ikinci maddesinde şöyle belirtilmektedir:

“Cemiyetin amacı Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve haldeki eserlerini, işlerini, durumlarını ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin eski eserlerini, tarihini, dillerini, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, sosyal durumlarını ve mevcut medeniyetlerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp tanıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel ilim dili olabilecek şekilde geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre incelemektir” (Kat, 2010: 15)

Meşrutiyet sonrası ortamın görece basın özgürlüğünden de faydalanan dernek, Jön Türk döneminin hem ilk milliyetçi örgütü olması hem de Osmanlı İmparatorluğu içinde ya da dışındaki çevreleri bir araya getirebilmesinden ötürü de ayrı bir önem taşımaktadır (Arai, 2003: 24).

1911 yılında kurulan Türk Yurdu cemiyeti de Türk milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Rusya kökenli entelektüellerden Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali ve Yusuf Akçura derneğin kurucuları arasındadırlar. Daha sonra Türk Ocakları'nın yayın organına dönüşecek olan Türk Yurdu dergisi bu cemiyet bünyesinde çıkartılmıştır. Bu dönemde çıkarılan dergiler arasında Halka Doğru ve Türk Sözü de bulunmaktadır. Yusuf Akçura'nın yine yazılarıyla katkıda bulunduğu bu dergiler dönem içinde Türk milliyetçiliğinin sistemleştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında önemli roller oynamıştır (Kat, 2010: 17). Yayınlarda "dilde sadelik" konusundan, "Türk ve Tatar"ların birliğine, edebiyattan tarihe kadar pek çok konu işlenmiştir. Masami Arai (2003: 82), Rusya göçmenlerinin özellikle Türk Derneği yerine Türk Yurdu cemiyetinin faaliyetlerinde aktif rol aldıklarını belirtmektedir. Hatta Orenburglu zengin bir tatar olan Mahmut Hüseyinov Cemiyete finansal destek sunmuştur. Derginin yayın programını hazırlayan Yusuf Akçura "derginin dilinin sade olacağı, kavmin ekseriyetine faydalı mevzular intibah olunacağı"nı (aktaran Kat: 2010) belirtmektedir.

Masami Arai (2003), Türk Yurdu dergisinin Genç Kalemler ve Türk Derneği ile karşılaştırıldığında farklı yerlerde yaşayan Türkler hakkında bilgi toplamaya ve yayınlamaya özen gösterdiğini belirtmektedir. Ayrıca dergi milli iktisat gibi konulara da değinmekte, Parvus tarafından yazılan makalelerde milli ekonominin gereklerine ve "köylülük, devlet ve emperyalizm" konularına işaret edilmektedir (Georgeon, 2005: 69). François Georgeon, Türk Yurdu'nun işlediği konular arasında "bir Türk orta sınıfı, ulusal burjuvazi" yaratmanın da bulunduğu işaret etmekte, bunun eğitimin modernleştirilmesi

ve kadının toplumdaki konumunu yükseltilmesini savunan bir kesimin ideolojisi olduğuna dikkati çekmektedir. Bu açıdan milli ekonominin kalkınmadaki rolünü önemseyen Akçura, özellikle Türk burjuva sınıfı yaratılmasını Osmanlı'nın kaderi için hayati bulmaktaydı.

“Eğer Türkler kendi içlerinden Avrupa sermayesinden istifade ederek, bir sermayedar burjuva sınıfını çıkarmayacak olurlarsa, yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i ictimaiyesinin muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacak.” (Georgeon, 2005: 94)

Yusuf Akçura'nın Fransız milli modelinden ziyade Alman kültürünün Türkler için daha yararlı olduğunu Üç Tarz-ı Siyaset başlıklı yazısında vurgulamıştır. Bu açıdan geleneksel Osmanlı aydınlarının etkisinde kaldıkları Fransa yerine Almanya'nın öne çıkarılması, Parvus'un özellikle List'in Alman ekonomi modelini Osmanlı için önermesi gibi konular beraber düşünüldüğünde Kemalist milliyetçiliğin Türk ırkı, halk ve ortak tarih vurgusunda bu etkinin izlerine rastlamak mümkün gözükmektedir. Özellikle ulusal kimlik yaratmada Alman modelinin daha uygun olduğu gözlenebilir (Georgeon, 2005: 100). Niyazi Berkes de “Unutulan Adam Yusuf Akçura” başlıklı sunuşunda Rusya'daki Müslümanlar ile Osmanlı'daki gayri-Müslümlerin uluslaşma eğilimleri arasındaki paralellğe dikkat çekmekte ve Türk milliyetçiliğinin geleceğini Gökalp'ten çok önce kavradığını vurgulamaktadır (aktaran Kat, 2010: 25).

I. Dünya Savaşı başladığında Slav tehdidine işaret eden Akçura, Türk-Alman ittifakını desteklemiştir. Enver Paşa tarafından Türk-Tatar heyeti isimli teşkilatın başına getirilmiş, Avrupa'da Rusya Türklerinin durumuna dikkat çekmek üzere çeşitli “uluslararası” konferans ve toplantılarda görev almıştır. 1917'de sonradan Kızılay Kurumuna dönüşen Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde görev alacaktır. Rusya'daki Osmanlı esirlerinin durumunu ve sonrasında yapılacak olan esir mübadelelerini Osmanlı heyeti adına organize etmiştir (Kat, 2010: 28-29).

Savaş sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi ile İstanbul Hükümeti ve Anadolu direnişi arasındaki ayrımlar da kesinleşmeye başlayacaktır. Bu dönemde Yusuf Akçura, 1919'da Milli Türk Fırkası'nın kuruluşuna katılmıştır. Bu parti adında Türk geçen ilk politik partidir. Milliyetçi ve demokrat bir partidir. Programında millet kavramı dil, eğitim ve hissiyat bağlamında tanımlanmıştır (Georgeon, 2005: 126). İtilaf devletlerinin mütareke sonrası izlediği siyasetin karşısında tertip edilen mitinglerin örgütleyicisi ve önde gelen isimlerindedir. Anadolu direnişine katılarak, Ankara'da birçok görev üstlenmiştir. Bunlar arasında Maarif Vekaleti'ndeki çeviri bürosu görevi, Hariciye Vekaletinde doğu sorunları danışmanlığı vardır. Sovyetler Birliği ile ilişkilerde aracı olmuştur. Ankara Hukuk Mektebi ve Serbest Halk Dersleri kursunda öğretmenlik yapar. 1924'te yeniden hayata geçen Türk Yurdu dergisinde ve Türk Ocakları'nda görev almaya devam etmiş ve 1923'te İstanbul milletvekili olması ile yasama çalışmalarında rol almıştır. 1931'de kurulan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin başkanlığına ise bir yıl sonra getirilmiştir (Georgeon, 2005: 127-128).

Kemalist milliyetçilik ile ilişkisi ise 1919 yılından itibaren daha önceki Pan-Türkist görüşlerinden vazgeçmesiyle açığa çıkar. Özellikle 1917 Bolşevik devrimi sonrası görüşlerinin değişmeye başladığı görülmektedir. Bu açıdan emperyalist Türkçülük ve demokratik Türkçülük ayrımına giderek misak-ı milli sınırlarını Türk ulus kimliği inşasının teritoryal matrisi olarak kabul etmektedir. Türklerin birliği fikrini sağlamak yerine faaliyet alanının Türkiye ile sınırlı olduğu bir milliyetçiliği savunduğu görülmektedir. Bu açıdan önem verdiği konu Türk kültürünün güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Ancak bunu ekonomik kalkınma ile ilişkilendirmekte ve Türkiye'nin ancak ekonomik olarak birliğini sağlaması ile Türk kültürü ve dilinin gelişebileceğini düşünmektedir. Cumhuriyet'in ilanı sonrası ekonominin öneminin altını çizmeye devam etmiş ve tıpkı milli mücadele ya da Lozan mücadelesi gibi şimdi de "orak, tırpan, mala, pergar, örs, çekiç, mancınık, tezgah, buhar ve makine" ile tarım sanat ve ticarete mücadele vermek gerektiğini vurgulamıştır (Georgeon, 2005: 129-130).

Yusuf Akçura'nın dışında 1908 sonrası Rusya'dan kaçarak Osmanlı'ya gelen Rusya kökenli Türk entelektüeller arasında Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali bulunmaktadır. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki Suşa şehrinde doğan Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) asilzade bir aileden gelmekte idi ve Ağaoğlu'nun ailesi ulema sınıfına mensuptu. Ağaoğlu, Azerbaycan Türklerinde milliyetçiliğin gelişimine katkı sunmuş bir isim olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte pek çok dergi ve yayın faaliyetine de katılmıştır. Türk Yurdu ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer alır. Asıl rolü 1930'larda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liberalizmini tanımlama ve teorize etmede öne çıksa da ikinci ve üçüncü mecliste milletvekilliğinde bulunmuş ve Cumhuriyet'in kurulması sonrası devrimler konusunda Mustafa Kemal Atatürk'e danışmanlık yapmıştır. 1924 yılı Anayasasının hazırlanmasında Ziya Gökalp ile beraber çalışan Ağaoğlu, Mustafa Kemal Atatürk'ün tepki toplayan reformlarını desteklemiştir (Soysal, 2002a: 484). Darilfünun'da Hukuk tarihi müderrisliği yanı sıra Ankara Hukuk Fakültesi'nde profesör olarak da görev almıştır.

Ağaoğlu'na göre millet aynı dil ve tarihe sahip insanların doğal bir sonucu idi. Bu açıdan milletin bireyleri cezbeden bir tarafı vardı ve her bireyin bilincinde böyle bir cazibeyi oluşturmak için devlete eğitim yoluyla önemli bir rol düşmektedir. Devlet içindeki münevver kadrolar bundan sorumludur. Ağaoğlu'na (aktaran Coşar, 2002: 238) göre "Münevver zümre milletin adeta bir aynasıdır, millet ne ise odur, o ne ise millet de odur."

Siyasal yönelim açısından erken Cumhuriyet dönemindeki entellektüellerin devletçi olduğunu vurgulayan Simten Coşar (1997: 159), ulus devleti oluşturan asli unsurların tanımlanması hususunda entellektüellere rol biçildiğini, kurumsal yapının muhafazasında Türk tarihini ve dilini canlandırmada görev aldıklarının belirtir. Bu açıdan Ahmet Ağaoğlu'nda Batı ile ulus ve milliyetçilik kavramları örtüşür vaziyettedir ve modernleşme projesi Batı temelli alınarak Kemalist reformlarla uyuşur bir pozisyona getirilir.

Ahmet Ağaoğlu'nun ayrıca Anadolu'nun Türklerin anayurdu olduğunu kanıtlamaya yönelik girişimleri olmuş ve bu konular üzerine yazılar yazmıştır. Özellikle Lozan Antlaşması'na giden süreçte Mustafa Kemal Atatürk tarafından Pontus Rum Meselesi (Karadeniz'in kuzeyinde bir Yunan-Ortodoks devleti kurma çabası) hakkında Müslüman katliamları ile ilgili bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir. Ağaoğlu bu raporda, Anadolu'nun ekseri milletinin Müslüman Türkler ve diğer Müslümanlar olduğunu ve gayr-i Müslümlerin toprak iddialarının geçersizliğini göstermeye çalışmıştır. "Pontus Meselesi'ne Mukkaddime" özellikle Anadolu'nun tarihi kökenlerini Hititlerle ilişkilendiren 1930'larda popüler olacak olan tarih tezlerinin öncüllerinden kabul edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı geçmişi ile ilişkisinin kesilmesinde özellikle Türklük tanımının ne olduğu ve Anadolu Türkleri'nin tarihsel geçmişi gibi konuların gündeme geldiği düşünüldüğünde Ahmet Ağaoğlu'nun, belki de hocası Ernest Renan'ın da etkisi ile Anadolu'yu Türklerin anavatanı olarak ispatlamaya girişerek Kemalist milliyetçiliğe teritoryal bir alan inşa etmede katkı sunduğu belirtilebilir. Yine "Pontus Meselesine Mukaddime"de Ağaoğlu, Anadolu'nun (bu cüz-i memleket) bölünmeyi (tecezzi) kabul etmeyen Türkiye ülkesi olduğunu belirtmekte ve Anadolu üzerindeki Rum ya da Ermeni toprak tasarımlarını reddetmektedir (Erimtan, 2008: 156).

Diğer taraftan Ziya Gökalp üzerinde etkisi bilinen Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali Bey (1864-1941) Pan-Turanist düşünceleriyle öne çıkmıştır. 1905 yılında Hayat Dergisi'nde yayımlanan "Bize Hangi İlimler Lazımdır?" başlıklı yazısında Batı bilimlerinin Türklerin milli bilinçlerinin gelişmesi açısından kritik önemde olduğunu belirtmiş ve "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak" yoluyla üçlü bir program önermiştir. Bu programı sonrasında Ziya Gökalp de benimseyecektir (Oğuz, 2006: 118).

Usul-u cedid metodunu öneren İsmail Gaspıralı (1854-1914) "dilde, fikirde ve eylemde" birlik sloganıyla ve 30 yıl boyunca yayımladığı Tercüman gazetesiyle Türk topluluklar arasındaki kültürel bağların gelişimine katkı sunmuştur. Gaspıralı, Türklerin kendi edebiyatlarını yaratmalarını ve Batı bilimlerini öğrenmelerini milli bilinçlenme için kaçınılmaz görmektedir. Müslüman kongreleri düzenlenmesine ön ayak olan Gaspıralı, Tatar ve Türk aydın çevrelerinin taleplerinin siyasi nitelik kazanmasında da rol oynamıştır (Oğuz, 2006: 119).

Başkırdistan'da doğan Zeki Velidi Togan da ilginç bir portredir. Tek bir Türk milleti olduğunu belirterek, Türkler arasındaki siyasi birliğe en çok vurgu yapan isimler arasında yer almaktadır. İstanbul Darülfünun'da Tarih dersleri veren Togan, Maarif Vekaleti Telif ve Tercümanı encümeni olmuştur (Soysal, 2002b: 490). Özellikle hazırladığı ders kitapları ve bilimsel çalışmaları açısından dönemin önde gelen Rusya kökenli aydınları arasındadır. Bu çalışmalarında yine Türk milliyetçiliğinin temel aksiyomlarını ifade etmiştir.

Rusya kökenli entelektüellerin bir kısmı Bolşevik devrimi sonrası Osmanlı'ya gelmiştir. Gelen kişiler arasında Azeri Mehmet Emin Resulzade, M. Mirza Bala, Ahmet Caferoğlu, Abdullah Battal Taymas, Abdülkadir İnan gibi isimler bulunmaktadır. Göçmen aydınlar

olarak isimlendirilen bu entellektüellerin yine siyasi ve kültürel faaliyetleriyle sonrasında Kemalist milliyetçiliğinin pratik edilmesinde katkıları olmuştur. Bunlar arasında Tarih ve Dil çalışmaları öne çıkmaktadır. 1924'te Fuat Köprülü tarafından kurulan Türkiyat Enstitüsü Rusya kökenli aydınların toplanma merkezidir. Tatar Reşit Rahmeti Arat, Azeri Ahmet Caferoğlu ve yine 1925'te Türkiye'ye davet edilen Sadri Maksudi Arsal bu isimler arasındadır. Arsal, dilde sadeleşme konusunda özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün danıştığı bir isimdir (Taşkın, 2002: 498). Tüccar bir aileden gelen Arsal, bir zamanlar Rus monarşist partisi Kadet üyesi de olmuş ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin daveti üzerine Türkiye'ye gelmiştir. Tanrıöver kendisine "Zatıalinizle beraber gayet kuvvetli bir Türkiyatçı zümresi vücuda getirmek azmindeyim" demiştir (Taşkın, 2002: 497). Tatar Abdullah Battal Taymas da 1925'te Türkiye'ye gelerek Matbuat Umum Müdürlüğü'nde görev almış ve Türk Dil Kurumu'nda çalışmıştır (Soysal, 2002b: 485). Bu ve bunun gibi pek çok faaliyette bulunan ve görev alan Rus kökenli Türk entellektüelleri Türk milliyetçiliği ve özelde Kemalist Türk milliyetçiliğinin inşa ve gelişiminde rol ve görevler üstlenmiştir.

Sonuç

Milliyetçilik teorilerinde üzerinde az durulan bir konu entellektüellerin milliyetçiliğinin gelişimindeki rolleridir. Yine de pek çok yazar, bütünlüklü olmasa da bir şekilde entellektüellerin milliyetçiliğinin gelişimindeki rollerine değinmektedir. Milliyetçilik teorilerinde Ernest Gellner, Eric Hobsbawn, Benedict Anderson ve Miroslav Hroch gibi isimler öne çıkar. Ernest Gellner endüstri toplumlarının milliyetçiliğinin gelişimi için kritik önemde olduğunu belirtirken, Jürgen Habermas burjuva kamusal alanın yaratılmasında yayın faaliyetlerinin önemine dikkat çekilmiştir. Benedict Anderson milliyetçiliği icat edilen bir düşünce olarak tanımlamakta ve orta sınıf entellektüellerin bundaki rolüne işaret etmiştir. Kapitalizm ve yayıncılık yoluyla tek dilli kitlesel okuryazar toplumlar oluşturulmaktadır. Miroslav Hroch, entelijansiya ve orta sınıfların kapitalizme geçişle birlikte yaygınlaştığından söz eder. Buna göre yurtsever meslek grupları faaliyetlerini bilinçli olarak milli harekete adamaktadır. Böyle bir Türk milliyetçisi entelijansiya kadrosuna ihtiyaç duyan erken Cumhuriyet Rus kökenli Türk entellektüellere çeşitli görevler vermiş, bu kadrolar da cemiyetleşme, gazetecilik gibi faaliyetleri yürütmenin yanısıra siyasetçi ya da bürokrat olarak görevler üstlenmiştir.

Kemalist milliyetçiliğinin modernleştirici boyutu ile Türk kimliği üstüne inşa edildiği düşünüldüğünde, II. Meşrutiyet (1908) sonrası siyasal bir nitelik kazanan Türkçülük akımının etkisinde olduğu açıktır. Bununla birlikte Ziya Gökalp'in sıkça Türk modernleşmesinde ismi geçmesine rağmen, ismi daha az anılan Rusya Türk/Tatar/Müslüman entellektüellerinin, başta Yusuf Akçura olmak üzere, Kemalist milliyetçiliğe dinamizm kazandırdıkları, söz konusu milliyetçiliğinin altyapısını oluşturdukları görülebilir. Bu açıdan 1923-1929 dönemindeki reform süreçlerinde dil, tarih, kültür ve eğitim alanındaki rolleriyle bu katkılar daha açık görülecektir. Özellikle Ahmet Ağaoğlu'nun Anadolu'yu bir Türk yurdu olarak ele alması düşüncesi ulus-devlet

inşasına ve Kemalist milliyetçiliğin dayanaklarını oluşturmasına katkı sunmuştur. Ayrıca Yusuf Akçura'nın özellikle ekonomik kalkınma ve bir burjuva sınıfının yaratılması ve hatta modern milletlerin sınıf siyaseti üzerine kurulu olacağını öngörmesi bakımından Kemalist milliyetçiliğin sınırlarının çizilmesine yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akman, A. (2002), Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı, İçinde, T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Andaç, E (2009), Transnational Ideologies and State Building: The Ottoman Empire in Transition, İçinde, Diane E. Davis ve J. Go (Ed.), *Political Power and Social Theory*, Bingley: Emerald Group Publishing Limited.

Anderson, B. (2004), *Hayali Cemaatler*, (Çev.: İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.

Arai, M. (2003), *Jön Türk Dönemi Milliyetçiliği*, (Çev.: Tansel Demirel), İstanbul: İletişim Yayınları.

Boyer, D. ve Lomnitz C. (2005), Intellectuals and Nationalism: Anthropological Engagements, *Annu. Rev. Anthropol.*, 34, 105–120.

Coşar, S. (1997), Ahmet Ağaoğlu: Türk Liberalizminin Açmazlarına Bir Giriş, *Toplum ve Bilim*, 74, 155-175

Coşar, S. (2002), Ahmet Ağaoğlu, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları

Erimtan, C. (2008), Hittites, Ottomans and Turks: Ağaoğlu Ahmdet Bey and the Kemalist Construction of Turkish Nationhood in Anatolia, *Anatolian Studies*, (58), 141-171.

Feyzioğlu, T. (2004), *Atatürk ve Milliyetçilik, Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Georgeon, F. (2005), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri 1876-1935*, (Çev: Alev Er), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hanioğlu, Ş. (1985), "Türkçülük", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, C: V, 1395-1396.

Hroch, M. (2011), *Avrupa'da Milli Uyanış*, (Çev.: Ayşe Özdemir), İstanbul: İletişim Yayınları.

İnan, A. (1988), *Medenî Bilgiler ve M. Kemâl Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: T.T.K. Yayını.

Kat, G. (2010), *Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Khalid, A. (1998), *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, Berkeley: University of California Press.

Koçak, C. (2002), Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları, İçinde, T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Landau, Jacob M. (1999), *Pantürkizm*, (Çev.: Mesut Akın), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Legge, J.D. (1988), *Intellectuals and Nationalism In Indonesia: A Study of the Following Recruited by Sutan Sjahrir in Occupation Jakarta*, Cornell Modern Indonesia Project Monograph Series. Ithaca: Cornell University.

Oğuz, A. (2006), Rusya Türklerinin Türk Milliyetçiliğiyle İlişkileri, *Doğu Batı*, 38, 109-123.

Soysal, G. (2002a), Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Soysal, G. (2002b), Zeki Velidi Togan, İçinde, T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Taşkın, Y. (2002), Sadri Maksudi Arsal, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul:İletişim Yayınları.

Topsakal, T. (2018), Rusya Türklerinin ve Müslümanlarının Milli ve Medeni Bilinçlenmelerinde Tercüman Gazetesinin Rolü, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 398-413.

Ünsal, A. (1981), *Ataturk's Reforms: Realization of an Utopia by a Realist*, Seminer On Nehru and Ataturk, The Turkish Yearbook:New Delhi.

Yemelianova, Galina M. (1997), The National Identity of The Volga Tatars at the Turn of the 19th Century: Tatarism, Turkism and Islam, *Central Asian Survey*, 16 (4), 543-572.